

Anekdoty v Bajzovej knihe humoru

ERIKA BRTÁŇOVÁ, Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava

BRTÁŇOVÁ, E.: Anecdotes in Bajza's book of humour.
SLOVENSKÁ LITERATÚRA 58, 2011, No 3, p. 230 – 239.

The collection *Veselé učinky a rečeni* (*Cheerful teachings and sayings*) is the first humorous print medium in the history of Slovak literature. However, the significance of its editor J. I. Bajza's contribution requires objective assessment. Besides the question of its originality and inspirations there should also be raised a question of the genre and the reflected reality the collection presents. The contents analysis allows stating that the genres of the collection include riddle, humorous short story and anecdote, which outnumbers the others. The anecdotes are not only meant to entertain but also to educate. They reflect the experiences of people's coexistence in the ethnically and confessionally diverse Central-European region. There are also depicted episodes from everyday life (about social classes, professions and wives as well as various historical and contemporary figures). The editor's intention was to cultivate the relationships between contemporaries and influence their conventional opinions and attitudes.

Key words: classicism – humour – anecdote – Jozef Ignác Bajza.

Zbierkou *Veselé učinky a rečeni* (1795) završuje Jozef Ignác Bajza svoju vyše desaťročnú intenzívnu literárnu činnosť. Po jej vydaní sa na dlhší čas odmlčal a do tlače pripravil už iba jedno dielo, *Prikladi ze svatého Pisma starého a nového Zákona* (1813).

Význam Bajzovho editorského činu spočíva podľa autora prepisu zbierky do modernej slovenčiny (*Veselé príbehy a výroky*, 1978) v sprístupnení textov humoristického obsahu: „Bajzova kniha nezaujíma zvláštne postavenie len v autorovej literárnej tvorbe, ale predstavuje mimoriadnu edičnú udalosť v súvekom slovenskom kultúrnom živote. Ani pred Bajzom a ani dlho po Bajzovi sa u nás neukázala tlačaná kniha humoristického obsahu.“¹

Mieru svojho editorského vkladu vyznačil Bajza explicitne iba na titulnom liste antológie („zebral a vidáť“), no v predhovore (*Predmlúva*) sa o nej podrobnejšie nezmieňnil, na rozdiel od väčšiny súvekých autorov, ktorí využívali tento publikačný priestor na sprostredkovanie podrobnejších informácií o vydávanom diele. Fakt, že sa Bajza nevyjadruje o svojich editorských zásahoch či iných úpravách prevzatých textov, komplikuje a sťažuje objektívnejšie posúdenie Bajzových tvorivých postupov. Na túto špecifickú au-

¹ MINÁRIK, Jozef: Bajzova kniha humoru. In: BAJZA, Jozef Ignác: *Veselé príbehy a výroky*. Bratislava : Tatran, 1978, s. 273.

torskú situáciu poukázal už Jaroslav Vlček v príspevku K dejinám literatúry slovenskej: „Literárnu podobizeň Bajzovu z týchto smiechot dopĺňať dnes už je tvrdo; nemožno už rozoznať, čo odpočúval, čo vyčítal, čo a koľko pridal zo svojho.“²

Za inšpiratívne pramene a eventuálne predlohy označil J. Minárik predovšetkým antickú zbierku *Priateľ smiechu* (Filogelós) a barokovú zbierku *Smejúci sa Demokritos* (Democritus ridens). No väčšina textov podľa neho „pochádza z ťažko zistiteľných cudzích alebo domácich prameňov“, s ktorými sa Bajza zoznámil pravdepodobne len sprostredkovaním.³ Na inšpiráciu antickou literatúrou odkazuje v Bajzovej zbierke tiež motto z Horatiovho Listu Pisonovcom – *O básnickom umení*: „Ten vikonal všetko, kto sladkosť prospechu vmíšal. Horác.“ No zdá sa, že ide o konvenčnú výpožičku z Horatia, v slovenskom kultúrnom prostredí zvlášť populárnu, lebo sa s ňou možno stretnúť v Rešetkovom vydaní Gavlovičovej *Valaskej školy*⁴ (1830 – 1831) a tiež vo Fándlyho *Dúvernej zmlúve*⁵ (1789).

Pred skúmateľom Bajzovej zbierky sa okrem otázky jej pôvodnosti vynárajú ako zásadné ďalšie dva výskumné problémy, a to otázka žánru a otázka reflektovanej skutočnosti. Informácie o žánrovom vyhranení zbierky možno dedukovať zo znenia jej titulu (*Veselé učički a rečeni*) a z obsahu predhovoru: „Včil k lechčejšému smutních hodín stráveňú veselimi učičkami a rečeni, v kterích mišané sú hádky místami, slúžím Slovakum.“ Najmenej problematické je dešifrovanie výrazu „hádky“, ktorý používa Bajza vo význame hádanka, lebo ním nadpisuje texty, ktoré jednoznačne vykazujú takéto žánrové určenie. No nerobí tak v prípade kľúčových slov titulu zbierky „učički“ a „rečeni“, ktorých významové rozlíšenie má z hľadiska žánrovej charakteristiky zbierky rovnako dôležitú výpovednú hodnotu. V Bernolákovom *Slovári*, v ktorom je zhrnutá slovná zásoba vzdelancov súvekých západoslovenských kultúrnych centier (Trnava – Bratislava), sa slovo „učinek“ vysvetľuje synonymami „čin“ a „skutek“ a slovo „rečeni“ sa spája s príbuznými výrazmi „rékání“, „reknutí“ a „mluveň“. Objasnenie významu uvedených kľúčových pojmov ako „činy“ a „reči“ a tiež zistenie, že reprezentujú rozprávania krátkeho rozsahu, nás privádzajú k záveru, že z hľadiska žánrového vymedzenia okrem hádaniek treba uvažovať o facéciách (*veselé učički*) a anekdotách (*veselé rečeni*). J. Minárik však v doslove k prekladu Bajzovej antológie spomína ešte humoristickú poviedku. Podľa nášho názoru však tento žánr v zbierke vôbec nie je zastúpený.⁶

² VLČEK, Jaroslav: K dejinám literatúry slovenskej. In: *Slovenské pohľady*, roč. 17, 1897, č. 12, s. 567.

³ MINÁRIK, Jozef: Bajzova kniha humoru. In: BAJZA, Jozef Ignác: *Veselé príbehy a výroky*. Bratislava: Tatran, 1978, s. 282.

⁴ Podľa informácie G. Gáfrikovej v obidvoch dieloch Rešetkovho vydania *Valaskej školy* [Walaská Škola Mrawow Stodola To gest Pastíri ze Swatého Pisma z rozličným mudro-mrawním Naučením weršowne predstawení. Díl I., W Trnawe, Nákladem a Literámi Geřinek Gána Krst', Roku 1830; Díl II., 1831] je na druhej strane titulného listu vytlačené to isté motto („Ten wikonal všeco, kdo Sladkosť Prospechu wmišal. Horac w Umeňú Weršowsk.“). Gavlovič v autografe *Valaskej školy* uvádza motto na titulnej strane v latinskom znení bez uvedenia Horatiovho mena; neuvádza ani prameň, t. j. názov Horatiovho Listu Pisonovcom – *O básnickom umení* („Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci“).

⁵ „Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci, lectorem delectando pariterque monendo; aut simul et jucunda et idonea dicere vitae – Ten všetku chválu zaslúžil, kto knihu žartom i osohom naplnil, čitateľa obveseľujúc; alebo zároveň aj veselé a životu osožiacie veci rozprávajúc“ (FÁNDLY, Juraj: *Rozprávky rozmarné i poučné*. Text upravil J. Nižnanský. Bratislava: Tatran, 1973, s. 30).

⁶ Nepotvrdila to ani predbežná analýza textov, vychádzajúca metodicky z výskumu M. Pilařa (*Pokus o žánrové vymezení povídky*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 1994).

Zmysel pre ironický tón reči a nadsadený výraz, ktorý Jozef Ignác Bajza prezentoval v zbierke epigramov *Slovenské dvojnásobné epigrammata* a v prozaickom rozprávaní *René mládenca príhody a skusenosti*, uplatnil vo väčšej miere v humoristickej zbierke *Veselé učičky a rečičky*. Takouto žánrovo rôznorodou literárnou tvorbou, skoncipovanou vo vlastnom jazykovom konštrukte, sa Bajza usiloval nivelizovať „nedostatok kníh“, o ktorom píše v druhom diele svojho románu, pôvodnými dielami. Tým zároveň naplňoval svoju predstavu o rozvoji národnej literatúry Slovákov, jednoznačne korešpondujúcu s celoeurópskym literárnym vývinom. *Veselé učičky a rečičky* vychádzajú totiž v čase, keď sa v západoeurópskych literatúrach začína „praktizovať humor a teoretizovať o komike“ v oveľa väčšej miere než predtým.⁷

Bajza v zbierke, ktorú určil „*k stráveniu truchlivých hodín*“, vyzdvihuje jej zábavnú funkciu.⁹ No na druhej strane sú v nej zachytené – hoci v obsahovo zredukovanej podobe – epizódy z každodenného života, takže plní do istej miery aj funkciu vzdelávaciu.

Z tohto uhla pohľadu sa teraz pozrieme na anekdoty, ktoré v zbierke prevažujú, ba anekdotický charakter majú aj hádanky.¹⁰ Anekdota v Bajzovom podaní má štandardnú štruktúru. Epizodický dej sa skladá zo vstupnej vážnej situácie a ironicky či satiricky vyznievajúcej pointy, ktorá navodenú situáciu vysvetľuje. Zväčša obsahuje všetky zložky epickej narácie: rozprávača, postavu a príbeh. Komický efekt vyvolávajú už samotné nadpisy (*Moje kone hopsa*).

Rozprávač anekdot zaujíma vyhranený komický postoj k iným európskym národom.

Reflexia národného aspektu nie je vôbec náhodná. Reprezentuje dobové vnímanie etnickej a kultúrnej pestrosti Európy. Zo starovekých národov sú komplexnejšie reflektované iba Rimania. Okrem príslušnosti k rímskemu etniku sa zdôrazňuje sociálny status („*vznešený Riman*“, 41), vzdelanosť („*múdry Riman nazvaný Cato*“, 366) a rola žien v spoločnosti („*rímska pani Fábba Dolabella*“, 57).¹¹

Civilizačný progres reprezentuje anglický národ, pričom sa vyzdvihuje vzdelanosť žien („*múdra a učená anglická pani*“, 56) a Londýn ako obchodné centrum („*Sedliak chodil po meste Londýne a videl množstvo sklepov naplnených rozličnými drahými vecami na predaj*“, 54).

Nelichotivo sa rozprávač vyjadruje o obyvateľoch Berlína („*Berlínčania sú na nič súci*“, 217) a Nemecka („*Sadol na koňa istý Šváb, ale ostrohy mal v záhradách*“, 216). Pro-

⁷ „(...) tento ľud nemal, ani nemá kníh v pravom slova zmysle. Niekoľko modlitebných knížičiek pre oboje pohlavie, zopár kalendárov a neveľa pesničiek, na ktoré kníhtlačiari vždy doplnia, že sú nové, hoci niečo ani pamätníka, kedy vyšli prvý raz na svetlo sveta – to je všetko, čo možno nájsť v kníhkupectve. Sám Boh vie, čo zaviniť, že tento národ opovrhol perom až natoľko... No treba priznať, že dôvtip mu nechýbal nikdy“ (BAJZA, Jozef Ignác: *Príhody a skusenosti mladíka Reného*. In: BAJZA, J. I.: *Dielo*. Ed. E. Brtánová. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry, 2009, s. 198).

⁸ BORECKÝ, Vladimír: *Teorie komiky*. Praha : nakladatelství Hynek, 2000, s. 58.

⁹ Podobne ako Juraj Fándly krátko pred ním v *Dúvernej zmlúve medzi mňichom a diablom o prvých počátkoch, o starodávnych, aj včulajších premenách reholníckich* (1789), ktorú napísal „pre kratochvilné umění mladých kňazov“.

¹⁰ MINÁRIK, Jozef: Bajzova kniha humoru. In: BAJZA, Jozef Ignác: *Veselé príbehy a výroky*. Bratislava : Tatran, 1978, s. 283.

¹¹ Číslo označuje konkrétny text v Bajzovej edícii.

striedkom identifikácie nemeckého národa je jazyk, pričom humorný efekt vzniká na základe zvukovej podoby slov („ovsa“ – „hopsa“) alebo väčších syntaktických celkov („Ja svine.“ – „Ja z Vídne.“)

Nemecký vojak-konník, ktorý nevedel po slovensky, bol na kvartíri u vdovy Slovenky. Keď pýtal pre koňa ovos, vravel:

„Gazdiná, moje kone hopsa!“

Ona odpovedala:

„Jaj, pán vojak! Horké moje hopsa. Už ja stará som doskákala!“

A keď tak pýtať ovos neprestával, a že ona nedala, nerozumejúc žiadosti, zbil ju. Zložila naňho žalobu, že ju vybil, lebo nechcela skákať, tancovať. (45)

Vojak Nemec si raz doniesol z krčmy na hospodu víno z džbánku a chcel mať k nemu pohár. Pretože však nevedel po slovensky, nevedel ho pýtať. Nazýval ho teda opisom, čo však ničilo zmysel ešte pochybným, lebo vravel: „Ja svine“ a krútil rukou dookola nad stolom a hovoril ďalej: „Jako svine.“

Keď ho gazda videl opitého, domnieval sa, že čo druhí o opilcoch vravievajú, to on sám o sebe vyznáva: čiže že je vo svojom opilstve podobný svini. Pretože robil rukou kolo, myslel si, že pýta na vracanie šáfk, z akej nádoby niekde svine strebávajú pomyje. A doniesol mu ho. Ale on chcel znamenať, že je rodákom z „Vídne“, kde pijavajú z pohárov. A ten pohár vyobrazoval tým krútením ruky, že je totiž okrúhly – ako svinský alebo ktorýkoľvek iný šáf. (358)

V prípade talianskeho národa sa vyzdvihuje inakosť prírodného prostredia (teplejšie podnebie) a odlišnosť stravovacích návykov („jedia osly v salámach“).

Nejaká vlašská pani prišla do nášho kraja v zimný čas. A keď videla, že sa tu páni pre obveselenie sánkovali, aj ona to chcela skúsiť. Skúsila a ľúbilo sa jej to – ibaže nemohla trpieť zimu. Preto riekla:

„Budúce leto, ak dožijem, prídem. A budem sa viac sánkovať.“ (120)

Pýtal sa niekto nejakého vandrovníka, z akého kraja je.

„Z vlašského,“ odpovedal on.

„Z toho teda,“ vravel tamten, „kde jedia osly v salámach?“

„Či si ty tam niekedy bol?“ pýtal sa vandrovník.

„Bol,“ odpovedal on.

„Div,“ riekol vandrovník, „že z teba vtedy tam nenarobili tie salámy!“ (462)

Rivalita medzi národmi sa odráža v tradičnom prekárani medzi ich príslušníkmi, a to medzi Grékmi a Vlachmi (Talianmi), ktorí sa dohadujú o starobylosti svojho národa:

Grék a Vlach sa dohadovali o sláve národa. Grék, ktorý povyšoval svoj nad všetky ostatné na celom svete, povedal:

„Veď,“ vraví, „všetci mudrci pošli z gréckeho pokolenia.“

Na čo Vlach:

„Práve preto už teraz niet medzi Grékmi žiadneho.“ (122)

Podobný ráz má anekdota, ktorá je komponovaná ako dialóg medzi obyvateľom Rakúska a Benátskej republiky. Predmetom dialógu sú symboly týchto krajín. Túto anekdotu možno považovať za svedectvo o rozšírenej úlohe symbolov, ktoré „umožňovali reprezentovať národ navonok a posilňovali dôveru občanov v štát“.¹²

Ktorýsi Rakúšan sa zhováral s Benátčanom o znameniach krajiny. Keď bola zmienka o benátskom, ktorým je krídlatý lev, pýtal sa posmešne Benátčana:

„Kde sa,“ vraví, „rodí na svet ten váš lev s krídlami?“

„Tam, kde váš dvojhlavý orol,“ odpovedal on. (351)

Anekdoticky sa reflektujú tiež skúsenosti zo súžitia Slovákov a Maďarov. Opäť vzniká vtip na úrovni jazyka. Konkrétne ide o slovnú hru založenú na zvukovej podobe a na zmyslovej antitéze maďarských a slovenských slov *űsd* (bi, udri) – *už* (mylne vysvetľované ako „už dost“) a *elég* (dost') – *až do jelít* (mylne vysvetľované ako „ešte ďalej, poriadne“).¹³

Bili niekde Slováka Uhri. Jeden kričal: „űsd“, druhý po malej chvíli: „Elég.“ Keď sa ho potom doma pýtali, či to bola veľká bitka, odpovedal:

„Ten: „Už ako už, lebo on, sotva mi dva vyt'ali, kričal, že už dost'. Ale ten (stotisíc mu...), ktorý volal: „Až do jelít!“ (180)

V prípade slovenského národa je príznakovou jeho reč. Lebo mentalita Slovákov sa približuje cez miestne dialekty. V anekdote, ktorej autorstvo sa pripisuje Bajzovi, je zachytený dialekt zo západoslovenskej obce Búry na Záhorí.¹⁴

„Odkúď si?

„Z Bóvu.“

„Čo vezeš?“

„Smovu.“

„I počkaj, bvatve, pijdeme spovu!“ vravel Búran k Búranovi od Bielych Hôr.“ (355)

Príznakovým výrazovým prostriedkom je hovorový výraz aj v anekdote, v ktorej matka vojaka skomolí vojenské hodnosti svojho syna (vicekaprál – vicejkaprál, generál – nenerál).

¹² HROCH, Miroslav: *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2009, s. 238.

¹³ MINÁRIK, Jozef: Bajzova kniha humoru. In: BAJZA, Jozef Ignác: *Veselé príbehy a výroky*. Bratislava : Tatran, 1978, s. 302 – 303.

¹⁴ KOTVAN, Imrich: *Literárne dielo J. I. Bajzu*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1975, s. 135.

Išiel nejaký vojak s obšitím domov k svojej rodine. Na ceste mal raz nocľah u ženy, ktorej syn bol tiež vojakom, ale ona o ňom nič neslýchala. Preto sa ho pýtala vraviac: „Pán obšajtník, a môjho syna neznáte?“ Pýtal sa on na jeho meno a či nie je nejakým oficierom. Na čo ona: „Meno mu je Balient. A už bude snáď vicejkarpál alebo aspoň nenerál.“ (52)

Postavy v anekdotách reprezentujú charakterové črty pripisované danému etniku nielen domácou, ale širšou stredoeurópskou populáciou. Pre región Strednej Európy – ako tvrdí J. Kroutvor – je anekdota klasickým postojom k veci. Mikroštruktúra sveta malých ľudí sa takýmto spôsobom prevádza do literárnej formy a hypertrofia banality poznamenáva jazyk a štýl.¹⁵ Ukážkou môžu byť dve anekdoty, karikujúce reprezentanta poľského národa, ktorý je kvôli svojej zištnosti (výhra suda piva, záchrana nohavíc) ochotný obetovať čokoľvek (aj svoju nohu), pričom ide o groteskné zobrazenie až naturalistického výjavu.

Stavil sa Poliak s Poliakom, že ak mu na jedno zaťatie mečom odsekne nohu, dá bočku piva; ak nie, dá on, že zle rúbal. Tento zaťal, tamten střípol, mysliac, že i nohu stratil, i pivo musí platiť. Ale ako pozrel a videl, že nie je úplne odťatá, lebo naspodku trochu visela z kože, zvolal: „Výgralem bečken piva!“ (85)

Keď Poliak rúbal drevo, zaťal si hlboko do nohy chybujúcou sekerou alebo radšej rukou. Keď nad tou ranou střípal každý, kto ju videl, on povedal (lebo si preťal aj novú nohavicu): „Noga jako noga, ale nogavica.“ (213)

Stredoeurópsky kolorit dotvárajú v antológii anekdoty o Turkoch. Netematizuje sa len odlišný životný štýl Turkov, ale zo strany hodnotovo (aj svetonázorovo) celkom odlišnej tureckej kultúry sa pozerá aj na európsku kultúru.

Keď jeden turecký posol prišiel domov z našich vlastí a pýtali sa ho na kresťanské obyčaje, všeličo vyprával a konečne doložil: „Ale to,“ vraví, „je najčudnejšie, že v isté tri zimné dni, ktoré oni nazývajú poslednými fašiangovými, väčšia ich časť rozum trati. Preto i v domoch, i po uliciach vystrájajú rozličné bláznovstvá. Na štvrtý idú do kostola. Keď im tam kňaz akýmsi práškom posype čelá, hneď sa im rozum navracia.“ (413)

S toposom hodnotenia európskej kultúry očami cudzinca sa v európskej literatúre v starších obdobiach stretávame pomerne často. Cudzokrajný návštevník (nielen Turek, ale vo francúzskej literatúre aj Peržan a Indián) mohol povedať aj to, čo sa domáci obávali vysloviť. Táto forma má svoju tradíciu a jeden z jej vrcholov predstavuje Montes-

¹⁵ KROUTVOR, Josef: *Potíže s dějinami. Eseje*. Praha : Prostor, 1990, s. 79.

quieuho satira *Perzské listy* (1721).¹⁶ V podobnom duchu bola skoncipovaná anekdota, v ktorej Turek odhaľuje zvyky parížskych dám.

*V Paríži sa zafarbené dvorné dámy pýtali tureckého posla, ako sa mu to ľúbi.
„Na to ja,“ odpovedal, „neviem nič riečiť, lebo sa nerozumiem maliarstvu a farbiarstvu.“
(159)*

Terčom kritiky a posmechu sú dve špecifické náboženské a etnické skupiny, odlišujúce sa od svojho okolia: Židia a Cigáni, ku ktorým zaujíma rozprávač skôr satirický ako komický postoj. V prvom prípade je odlišnosť založená na náboženskej osobitosti a lepšom sociálnom postavení, v druhom prípade vyplýva z kočovného životného štýlu a jazyka.¹⁷ Žid je skratkou ľudského typu inoverca a ziskuchtivca, zväčša krčmára. Pre tento tematický variant anekdot je príznačné používanie pejoratívnych výrazov („židák“, „obrezanec“) a zaťaženosť tradovanými myšlienkovými stereotypmi, ako obviňovanie židov zo zodpovednosti za Kristovu smrť:

Nejaký žid predával za päťsto dukátov kráľovi Alfonzovi strieborný obraz sv. Jána apoštola.

Kráľ mu:

„Veď si ďaleko zašiel od mravov tvojich predkov! Oni predali Pána a učiteľa za tridsať strieborných peňazí. A ty jeho učeníka ceníš za päťsto dukátov?“ (425)

V anekdotách o Cigánoch sa hovorený jazyk spája so zobrazením ľudského typu naivného a prostoduchého človeka, ktorého obvyklým partnerom v dialógu a zároveň intelektuálnym antipólom je farár.

Viezol sa niekam farár a vedľa koča bežal jeho domáci pes. Keď ten niekde zaostal, farár volal: „Cigáň, Cigáň!“ Toto bolo jeho meno.

Šiel však tadiaľ aj spravodlivý Cigán a tento príbehol a vravel:

„Čo rozkážu, vaša milosť?“

„Ja teba nevolám,“ riekol farár, „ale hen psa.“

„Ahá, teda ša on tak volá? Mená jako mená. Veďže i ja mám pša, ktorého volám Farár, Farár,“ povedal Cigán. (65)

Do skupiny typických folklórnych anekdot patria okrem anekdot o cigánoch aj anekdoty o vojakoch a zbojníkoch, v ktorých sa dôraz kladie na kritiku všeobecne platných nedostatkov spoločnosti ako nespravodlivosť, klamstvo, poverčivosť, hlúposť a pod.

Z anekdot venovaných sociálnym skupinám (žobrák, zlodej, zbojník, sedliak, zeman, mešťan) sú najpočetnejšie zastúpené anekdoty o sedliakovi. Tie v prvom rade dokla-

¹⁶ VANTUCH, Anton: Pod perzským kepienkom. In: MONTESQUIEU, Charles de Secondat: *Perzské listy*. Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2009, s. 217.

¹⁷ HROCH, Miroslav: *Národy nejsou dilem náhody*. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů. Praha : Sociologické nakladatelství, 2009, s. 93.

dajú utkvélú predstavu o tomto ľudskom type ako prostoduchom a všetečnom človeku, vlastnú vyšším sociálnym skupinám. Ako pozitívne vlastnosti sedliaka sa deklarujú v duchu osvietenských ideálov otvorenosť a úprimnosť. Sedliak sa vyzdvihuje tiež ako nositeľ ľudovej múdrosti (*Pomaly ďalej ujdeš*) a človek, ktorému je vlastný čierny humor.

Dvaja vojaci, idúc cez pole, videli, že hospodár seje.

„Tak, tak, nevoľný sedliak,“ vravel jeden, „ty jedine rozsievaj, a požehnanie na náš počet sa bude zhromažďovať.“

„Dost' možné,“ odpovedal sejúci. „Lebo ja semenec rozsievam, z ktorého olej býva, aj povrazy.“ (59)

O domácom (uhorskom) pôvode anekdot, svedčia uhorské reálie, napríklad odkaz na účasť poddaných v stavovskom protihabsburskom odboji (kurucká vojna), ktorý bol ukončený satmárskym mierom (1711).

Kam sa len v kuruckej vojne kuruc približoval, tam rýchlo miešali medzi vojakov obyvateľov osád v ich vlastnom rúchu, aké mali, a s domácou zbrojou.

Keď jeden mestský mládenec naľahko oblečený videl pri sebe sedliaka s vidlami a v botách, na ktorých sa zdali byť až troje podošvy, pýtal sa ho posmešne:

„Hej, pajtáš, koľko centov vážia tie tvoje čižmičky?“

Sedliak pozrel na jeho červené topánky a odpovedal:

„Vidím,“ vraví, „že naša obuv dvoch nôh je spravená na rozdielny koniec: moja na státie na mieste, tvoja na utkanie.“ (193)

Rozprávač anekdot zaujíma hodnotiaci – zväčša satirický – postoj aj k predstaviteľom rôznych povolání (lekár, učiteľ, sudca, holič). Z nich treba spomenúť aspoň lekárske povolanie, na ktoré Bajza v rámci svojich osvietenských záujmov útočil ostro aj v predchádzajúcich dielach (v zbierke epigramov a v románe), najmä kvôli odbornej nespôsobilosti a pochybeniam lekárov.

Chválil sa istý lekár, že sa naňho nežaloval ešte žiadny nezdravý.

„Tak,“ odpovedal niekto, „lebo každému zapchávaš ústa zemou.“ (474)

Pokiaľ ide o zobrazenú realitu, anekdoty sú tiež reflexiou minulých udalostí viditeľných neostro. Zostručňovanie do toposov a náznakových dejov je tu najzreteľnejšie. Najstaršiu vrstvu predstavujú anekdoty o historických osobnostiach (Sokrates, Protagoras, Diogenes, Georgias, Cicero, Alexander Veľký a Konštantín Veľký), ktoré sú výjavmi z ich osobného života. Vyzdvihuje sa múdrosťou a dôvtipom motivované konanie protagonistov.

Pýtal sa raz Alkibiades Sokrata, že prečo razom nevyperie preč z domu obe svoje manželky.

„Preto,“ odpovedal on, „že ma učia trpezlivosti.“ (199)

Charakteriologickú funkciu plnia tiež anekdoty o súvekých osobnostiach. Anekdotický obraz cisára Jozefa II. je výsledkom dobovej spoločenskej mentality.

Cisár Jozef II. raz pohliadal a takto vítal istého svojho príbuzného, keď ten prišiel k nemu čosi pýtať a často to činil:

„Vitaj, vitaj, môj predrahý, najdrahší priateľu!“

Rozumel tým, že ho mnoho stojí. (491)

V inej anekdote sa spomína dobovo aktuálne ustanovenie panovníka o väčšom počte duchovných pastierov, pričom sa karikuje snaha farníkov mať duchovného za každú cenu a tiež sa odkazuje na zrušenie početných kláštorných komunít, žijúcich z almužien.

Po onom ustanovení Jozefa II., aby bolo viac duchovných pastierov, chceli mať jedného aj istí dedičania. A keď im predkladali, že im jeho dom a iné slušné počestné pohodlie pride na veľký náklad a oni sú chudobní, odpovedali:

„Veď my nežiadame takého kňaza, akí sú inde, lež jedine nejakého kveštára, ktorý si predsa niečo aj u nás vypýta, aj na iné dediny môže vybehnúť. A hospodu bár radom mu budeme dávať.“ (419)

Medzi dominantné tematické varianty patria v Bajzovej zbierke anekdoty o manželkách. Upozorňuje sa na ich charakterové nedostatky (márnotratnosť, hašterivosť) a mravné poklesky (nevernosť, cudzoložstvo). Pričom sa nevhodné správanie manžela (pijan, slaboch a despota) pranieruje v oveľa menšej miere. Ani v týchto prípadoch nemožno celkom poprieť osvietenskú funkciu anekdot, aj keď sa žánru anekdoty všeobecne neprisudzuje výchovné poslanie.

Keď sa pýtali ktorejsei vdovy, či zase pôjde za muža, odpovedala:

„Nie, lebo nie som židovka a ani prv som ja nešla za muža, ale muž za mňa. A on stratil rebro, nie ja. Preto ho musí hľadať.“ (195)

V anekdotách inšpirovaných ľudovým humorom našli uplatnenie aj témy súvisiace s telesnosťou človeka. Tieto anekdoty sú vybudované na (erotickom) lascívnom humore.

Nejaký mladý pán sa pýtal jednej starej panej – vdovy, čo mala sedemdesiat rokov, v ktorom veku u ženského pohlavia ustáva a prestáva láska.

„Ja veru neviem,“ odpovedala. „Musí sa na to mladý pán spýtať staršej odo mňa.“ (63)

Analýza anekdot z Bajzovej zbierky ukázala, že ich námetovo pestrá skladba odkazuje nielen na ich rôznorodú provenienciu, ale vypovedá predovšetkým o snahe zostavovateľa konfrontovať reálny, všedný život s idealizovanou predstavou o ňom a tiež kultivovať vzťahy súčasníkov a vplývať na ich stereotypné charakterové a názorové postoje.

PRAMENE

- BAJZA, Jozef Ignác: *Prihody a skúsenosti mladíka Reného*. In: BAJZA, J. I.: *Dielo*. Ed. E. Brtáňová. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry, 2009, s. 8 – 271.
- BAJZA, Jozef Ignác: *Veselé príbehy a výroky*. In: BAJZA, J. I.: *Dielo*. Ed. E. Brtáňová. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry, 2009, s. 273 – 488.
- Katolícki Slowár Slowenski Česko-Latínsko-Nemecko-Uherski: Seu lexicon Slavicum-Latino-Germanico-Ungaricum* auctore Antonio Bernolák nobili Panonio Szlaniczensi. Tomus I.-V., Budae, 1825 – 1827.

LITERATÚRA

- BORECKÝ, Vladimír: *Teorie komiky*. Praha : nakladatelství Hynek, 2000.
- HABOVŠTIAKOVÁ, Katarína: Anton Bernolák. In: *Biografické štúdie* 7. Zost. Š. Valentovič. Martin : Matica slovenská, 1978, s. 149 – 166.
- HROCH, Miroslav: *Národy nejsou dílem náhody*. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů. Praha : Sociologické nakladatelství, 2009.
- JANÁČEK, Pavel: Anekdota. In: MOCNÁ, Dagmar – PETERKA, Jozef a kol.: *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha – Litomyšl, 2004, s. 18 – 22.
- KOTVAN, Imrich: *Literárne dielo Jozefa Ignáca Bajzu*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1975.
- KROUTVOR: *Potíže s dějinami. Eseje*. Praha : Prostor, 1990.
- MINÁRIK, Jozef: Bajzova kniha humoru. In: Bajza, J. I.: *Veselé príbehy a výroky*. Bratislava : Tatran, 1978, s. 273 – 285.
- PILÁŘ, Martin: *Pokus o žánrové vymezení povídky*. Spisy Filozofické fakulty Ostravské univerzity 1994 / 86. Ostrava : FF Ostravské univerzity, 1994.
- VANTUCH, Anton: Pod perzským kepienkom. In: MONTESQUIEU, Charles de Secondat: *Perzské listy*. Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2009.
- VLČEK, Jaroslav: K dejinám literatúry slovenskej. In: *Slovenské pohľady*, roč. 17, 1897, č.12, s. 567.

Doc. PhDr. Erika Brtáňová, CSc.
Ústav slovenskej literatúry SAV
Konventná 13
813 64 Bratislava
SR
e-mail: Erika.Brtanova@savba.sk